

мовленні Ліни Костенко. Виявлено їх відчутне місце щодо вираження концептуальних світоглядних засад, що зумовлено, з одного боку, їх глибиною та місткістю, а з іншого – популярністю у сучасному суспільстві.

Ключові слова: поетичне мовлення, мовна картина світу, виражальні засоби мови, тропи.

Аннотация

Статья посвящена изучению выразительных возможностей языка как средства коммуникации и поэтической речи как одного из его проявлений. Предлагается лингвистический анализ авторской интерпретации традиционных образов и мотивов восточной философии в творчестве Лины Костенко. Выявлена их важная роль относительно выражения концептуальных мировоззренческих основ, что обусловлено, с одной стороны, их глубиной и ёмкостью, а с другой, – популярностью в современном обществе.

Ключевые слова: поэтическая речь, языковая картина мира, языковые выразительные средства, тропы.

Summary

The paper is devoted to the study of the expressive potential of language as means of communication in general and poetic speech as one of its manifestations of the language in particular. We suggest a linguistic analysis of the author's interpretation of the traditional fancies and motives of oriental philosophy in the poetic speech of Lina Kostenko. A significant influence of oriental fancies and motives on the expression of the conceptual philosophy are shown, which is caused, on the one hand, their depth and capacity, and on the other – popular in the modern society.

Keywords: poetic speech, linguistic worldview, tropes.

УДК 821.161.1

Маркова М. В.,

кандидат філологічних наук,

Дрогобицький державний педагогічний університет

імені І. Франка

МИХАЙЛО ЛЕРМОНТОВ “К НЭЕРЕ”: СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ У КОМПАРАТИВІСТИЧНОМУ РУСЛІ

Незважаючи на своє, без перебільшення, світове значення, російський романтизм у сучасних українських літературознавчих дослідженнях виглядає майже цілковито зігнорованим. І навіть у працях компаративістичного спрямування тексти російських романтиків вивчаються спорадично. А між тим, залучення до порівняльного контексту творів таких відомих романтиків, як Євген Баратинський, Василь Жуковський, Олександр Пушкін, Федір Тютчев та інші дає змогу, на наше переконання, по-новому поглянути на світовий літературний процес, дійти оригінальних висновків стосовно його особливостей та закономірностей. У своїй статті ми б хотіли звернутися до творчості одного із найвидатніших представників російського романтизму – Михайла Лермонтова і зробити спробу проінтерпретувати його елегію “К Нэере” під кутом зору її генетико-контактних та типологічних зв'язків.

Зазначимо, що досі названий текст не ставав предметом окремого наукового вивчення – лише окремі згадки про нього знаходимо у Лермонтівській

енциклопедії [8], статтях К. Демиденко [5], А. Кракова [7] та Л. Вольперт [3], а тому наша розвідка є лише першим кроком у напрямку подолання тієї літературознавчої лакуни, що утворилася довкола нього. Зважаючи на невеликий обсяг вірша, процитуємо його повністю:

К Нзере

*Скажи, для чего перед нами
Ты в кудри вплетаешь цветы?
Себя ли украсишь ты розой
Прелестной, минутной как ты?
Зачем приводит нам на память,
Что могут ланиты твои
Увянуть; что взор твой забудет
Восторги надежд и любви?
Дивлюсь я тебе: равнодушно,
Беспечно ты смотришь вперед;
Смеешься над временем, будто
Нзеру оно обойдет.
Ужель ты безумным весельем
Прогнать только хочешь порой
Грядущего тени? ужели
Чужда ты веселью душой?
Пять лет протекут: ни лобзаньем,
Ни сладкой улыбкою глаз
К себе на душистое ложе
Опять не заманишь ты нас.
О, лучше умри поскорее,
Чтоб юный красавец сказал:
“Кто был этой девы милее?
Кто раньше ее умирал?” [9, 230].*

Назва твору, на перший погляд, безпомилково маркує його зв'язок з античністю. Саме ім'я Неери (у російського поета – Неєра) з грецької мови перекладається як “юна”. В римській поезії – це молода, найчастіше зрадлива жінка, іноді гетера, єдиний сенс життя якої – любовні насолоди. У М. Лермонтова окреслена семантика образу зберігається, проте певні сумніви, і цілком обґрунтовані, як буде показано далі, виникають стосовно його генези.

Романтик дійсно добре знав античну літературу та культуру загалом. Знайомство з нею розпочалося ще в роки домашнього навчання поета, що відбувалося під керівництвом О. Зинов'єва. Програма Московського університетського Благородного пансіону, де М. Лермонтов здобував освіту далі, також передбачала вивчення латинської мови та античної літератури. В цьому ж навчальному закладі діяв літературний гурток під керівництвом відомого російського перекладача Вергілія та знавця античності С. Раїча, куди входив молодий поет. Зацікавленість греко-римською культурою поглиблювалася в пансіоні і через вивчення філософії. Праці Левкіппа, Демокрита, Епікура, Лукреція входили у коло філософських читань М. Лермонтова [див.: 12, 49].

Проте звернімося безпосередньо до образу Неери. У римській ліриці він зустрічається двічі у Горація (епод “До Неери”, ода “До римського народу”) та

декілька разів у Тибулла (елегії Лігдама¹). Проаналізуємо його функціонування у кожному із випадків.

Епод Горація “До Неери” не вносить жодних нових штрихів у наведене вище наповнення аналізованого образу. Лірична ситуація, змальована у ньому, – це гіркі спогади героя про клятву вірності, дану йому Неерою у щасливому минулому та зламану у сумному теперішньому:

*Ніч була. В небі яснім світолиця сяяла повня,
А де-не-де – зірки дрібні.
Чи пам'ятаєш,
В ту ніч ти мовила клятви за мною,
Щоб потім зрадити богів.
Плющ до стрункого дубка
Не пригорнеться так, як до мене,
Гнучка, палка, горнула ти:
“Вовк поки вівцям грозить,
Поки взимку на страх мореплавцям
Хвилює море Оріон,
Поки нестрижений Феб розвіває на вітрі волосся –
То доти й нам любитися”.
Вразить, ох, вразить тебе моя стійкість,
Невірна Нееро! [6, 122].*

Якщо процитований епод хоч якоюсь мірою окреслює Нееру як літературний характер, то в оді Горація “До римського народу” вона змальована вже зовсім скупю. Це радше просто згадка у двох поетичних рядках, ніж повноцінний художній образ. Прославляючи військові перемоги Октавіана Августа, поет закликає римлян, а поміж них і Нееру, веселитися й вітати повернення з походу великого Цезаря та його війська:

*Цезар, мов Геракл, – щойно чув ти, люде, –
Взявсь добути лавр, що платиться смертю,
Ось – між нами він, берегів іспанських
Славний звитяжець!
Мужу хай навстріч вибіга дружина,
Радо шле богам рятівну подяку;
І сестра вождя, й у святкових стьожках,
Як і годиться, <...>
Хай спішить – гукни – і Неера жвава,
Сплівши вмить вузлом свій чорнявий волос... [6, 76].*

Що до елегій Лігдама, то вони складають цикл без чіткої наскрізної сюжетної лінії. Перша з них – це своєрідна присвята: ліричний герой дарує свої поезії Неері, котра є чи то його коханкою, чи то дружиною. Друга змальовує важкі страждання героя в розлуці з коханою, що змушують його навіть думати про смерть. Третя – декларує абсолютну цінність любовного почуття, порівняно з

¹ Елегії Лігдама – цикл із шести поезій, традиційно включених у корпус III книги елегій Тибулла, що насправді не належать останньому. Лігдам (нар. 43 р. до н.е.), як припускають дослідники, був послідовником Тибулла і входив до поетичного гуртка Валерія Мессала Корвіна. Першим тексти Лігдама від текстів Тибулла відокремив німецький філолог І. Г. Фосс. З того часу його намагалися ототожнити з Проперцієм, братом Овідія, самим Овідієм і тим же Тибуллом, проте жодна із гіпотез не знайшла повного підтвердження.

яким усі багатства світу – лише марнота. У четвертій елегії ліричний герой Лігдама переповідає свій сон, у якому Феб повідомляє йому про невірність Неери в час його відсутності, проте той не йме віри снам та сподівається на милість долі. П'ята елегія певною мірою примикає до традиції анакреонтичної поезії. Лігдам оспівує красу молодості, п'яний чар вина та просить богів подарувати йому довгі роки життя. В останній, шостій елегії, на відміну від четвертої, йдеться уже не про надуману, а цілком реальну зраду Неери, яка у світлі анакреонтичних настроїв попереднього вірша сприймається ліричним героєм не надто серйозно та без зайвого трагізму [див.: 1, 206–220]. Таким чином, ідейну концепцію циклу Лігдама можна, на наш погляд, визначити через три основні мотиви: 1) без Неери поет не може жити; 2) навіть багатство не має без неї жодної вартості; 3) Лігдам шукає всіх можливих способів прихилити до себе кохану жінку.

Видається, що навіть такий побіжний аналіз текстів Горація та Лігдама дає змогу зрозуміти: на тематичному рівні поезія М. Лермотова не виявляє точних збігів із ними, адже в російській елегії йдеться не так про кохання та зради, як про смерть. Мабуть, саме цей факт дав А. Кракову підстави ще 1914 р. стверджувати, що у випадку вірша “К Нэере” ми “маємо справу із впливом французького, чи якогось іншого посередника” [7, 800].

Цілком можливо, що таким посередником могла бути елегія французького поета Андре Шеньє (1762–1794) “Неера” (“Néère”). Проблема “Лермонтов і Андре Шеньє” не є новою для науки про літературу. Ґрунтовні розвідки з цього приводу запропоновані такими авторитетними дослідниками, як В. Вацуро [2], Л. Вольперт [3] та Л. Гінзбург [4]. Так, Л. Вольперт, зокрема, переконує, що хоча єдине безпосереднє свідчення знайомства російського поета з текстами А. Шеньє належить до пізнього періоду його творчості (Е. Шан-Ґірей згадує, що навесні 1840 р. під час перебування М. Лермонтова в Ордонансгаузі за дуель із Е. Барантом, той читав вірші француза), він добре знав їх уже в юності [див.: 3, 65]. Названі літературознавці також сходяться на думці, що в ранній період творчості М. Лермонтова А. Шеньє сприймався ним як одне із alter ego.

“Неера” А. Шеньє написана у формі передсмертного монологу героїні. Подаємо її текст в оригіналі та український підрядковий переклад:

Néère

*Mais telle qu'à sa mort, pour la dernière fois,
Un beau cygne soupire, et de sa douce voix,
De sa voix qui bientôt lui doit être ravie,
Chante, avant de partir, ses adieux à la vie,
Ainsi, les yeux remplis de langueur et de mort,
Pâle, elle ouvrit sa bouche en un dernier effort:
“O vous, du Sébéthus naïades vagabondes,
Coupez sur mon tombeau vos chevelures blondes.
Adieu, mon Clinias! moi, celle qui te plus,
Moi, celle qui t'aimai, que tu ne verras plus.
O cieux, ô terre, ô mer, prés, montagnes, rivages,
Fleurs, bois mélodieux, vallons, grottes sauvages,
Rappelez-lui souvent, rappelez-lui toujours*

*Néère tout son bien, Néère ses amours;
Cette Néère, hélas! qu'il nommait sa Néère,
Qui, pour lui criminelle, abandonna sa mère;
Qui, pour lui fugitive, errant de lieux en lieux,
Aux regards des humains n'osa lever les yeux.
Oh! soit que l'astre pur des deux frères d'Hélène
Calme sous ton vaisseau la vague ionienne;
Soit qu'aux bords de Pæstum, sous ta soigneuse main,
Les roses deux fois l'an couronnent ton jardin;
Au coucher du soleil, si ton âme attendrie
Tombe en une muette et molle rêverie,
Alors, mon Clinias, appelle, appelle-moi.
Je viendrai, Clinias; je volerai vers toi.*

*Mon âme vagabonde, à travers le feuillage,
Frémira; sur les vents ou sur quelque nuage
Tu la verras descendre, ou du sein de la mer,
S'élevant comme un songe, étinceler dans l'air,
Et ma voix, toujours tendre et doucement plaintive,
Caresser, en fuyant, ton oreille attentive”² [14].*

Як бачимо, порівняно із текстами Горация та Лігдама, елегія А. Шеньє змістовно набагато ближча до твору М. Лермонтова. Важливо, однак, наголосити, що твір французького автора – це свідомо стилізація під античність, він символічно ніяк не заперечує римської традиції у зображенні Неери, хоча й акцентує у її образі нові, загалом невластиві античності символічні сенси, пов'язані зі смертю. Саме символіка обидвох текстів – російського та французького – виявляє, на наш погляд, найбільше збігів. У цьому аспекті ми б хотіли виділити також образ троянди, адже він жодного разу не зустрічається у римських текстах, присвячених Неері, а натомість з'являється в “Неері” А. Шеньє та перебуває у сильній позиції в елегії М. Лермонтова (у третьому рядку).

Тут, очевидно, слід згадати, що у творах романтиків троянда найчастіше символізувала красу і молодість³. У символічній парадигмі образу, створеного М. Лермонтовим, ці символічні значення, безперечно, зберігаються, проте сам він забарвлений відтінком меланхолії, основний наголос робиться автором на скороминучості юності й зовнішньої привабливості, тлінності тілесного загалом. Вплетена у волосся красуні Неери квітка троянди породжує в ліричного героя

² Так, як при смерті, вже востаннє / Гарний лебідь зітхає ніжним голосом, / Голосом, що мав бути радісним, / Співає перед тим, як піти, своє прощай життю, / Отак ті очі, повні немочі і смерті, / Бліда, вона відкрила рот останнім зусиллям: / “О, ви, від Себетуса, / Обріжте на моїй могилі своє біляве волосся. / Прощай, мій Клініас! я та, що тобі сподобалась. / О, небо, земля, море, луг, гори, узбережжя, / Квіти, ліси співучі, долини, дикі гроти, / Нагадуйте йому часто, нагадуйте йому завжди / Неери все добро, Неери всі любові; / Цю Нееру, на жаль, він називав своєю Неерою, / Хто заради злодійки покинув свою матір; / Хто для неї, утікаючи, блукав з місця на місце; / На погляди людські не намілювся звести очі. / О, хай чиста буде зоря двох братів Гелени / Тиха під твоїм кораблем хвиля іонійська; / Хай у краях Пестуму під твоєю дбайливою рукою / Троянди двічі на рік увінчують твій сад; / При заході сонця, якщо твоя душа зім'якла / Впаде у німоту і сновидіння тьмяне, / Тоді, мій Клініасе, поклич, поклич мене. / Я прийду, Клініасе; я полечу до тебе. / Моя душа, блукаючи по листю, / Затріпоче; поплід вітрами, або на хмарині / Побачиш ти її, коли вона спускатиметься, або ж із самого моря // Здійматиметься, як сон, виблискуватиме в повітрі, / А голос мій, такий же ніжний і тихо завиваючий, / Пестити буде, віддаляючись, твоє чутливе вухо”.

³ Про символіку троянди у європейському романтизмі див. також: [10; 11].

глибокий елегійний настрій та стає поштовхом до філософських медитацій про швидкоплинність життя, краси, почуттів.

Характерно, що аналізований символ виявляється у М. Лермонтова, як і у А. Шеньє, співвіднесеним із художнім образом часу. У французького автора троянди, що двічі на рік увінчують сад, – символічний образ безхмарного майбутнього Клініяса – коханого Неери. Російський автор називає троянду *“минутною”*. Це наводить на думку, що такий же зв'язок може існувати між квітковим символом та числовою символікою елегії *“К Нэере”*, присутньою у хронотопному образі *“п'яти років”*, адже емблематично троянда зазвичай зображувалася з віночком (чи кількома рядами віночків) із п'яти пелюсток. І вже, мабуть, цілком підсвідомо, поряд із символами *“п'ятьох років”* та п'ятипелюсткової троянди, М. Лермонтов створює ланцюжок образів, що апелюють до п'яти людських відчуттів – основи мікрокосму, який також символізується цією квіткою [див.: 13, 773]: дотику (*“лобзанье”*), смаку та зору (*“сладкая улыбка”*), нюху (*“душистое ложе”*) та слуху (*“не заманишь”*).

Несподіваною є кінцівка твору. Усвідомлення факту немилосердної влади часу над усім прекрасним приводить ліричного героя М. Лермонтова до позиції своєрідного естетизму: він воліє бачити Нееру мертвою, але зате вічно прекрасною, що актуалізує в аналізованому образі символічні значення могильної квітки та ще тісніше поєднує елегію російського романтика із твором А. Шеньє.

Що стосується контактних та генетичних зв'язків текстів М. Лермонтова й А. Шеньє, то вважаємо, що на користь перших опосередковано можуть свідчити хронологічні моменти. Відомо, що поезія *“К Нэере”* є університетським твором російського митця. Написана вона 1831 р. Саме на цей час (до 1834 р.), за свідченням лермонтознавців, припадає період найінтенсивнішої рецепції М. Лермонтовим французької літератури [див.: 3, 37]. В цьому ж році він пише п'єсу *“Из Андрея Шеньє”*, що підтверджує його тогочасне захоплення особистістю французького поета. Саме цей твір, на переконання Л. Вольперт, поклав початок створенню т.зв. *“таємного циклу”*, пов'язаного з образом А. Шеньє, що розглядався М. Лермонтовим як значною мірою автобіографічний, і куди поряд із названою п'єсою входять такі тексти, як *“К*** (О, полно извинять разврат)”* (1830–1831), *“Когда твой друг с пророческой тоскою”* (бл. 1830–1832), п'ять рядків із поезії *“Смерть поэта”* (1837), *“Не смейся над моей пророческой тоскою”* (1837) та окремі строфи з поеми *“Сашка”* (1839) [див.: 3, 70]. Тому можемо здогадуватися, що молодий М. Лермонтов таки знав французьку елегію і, перебуваючи під певним впливом творчості А. Шеньє, своєрідно трансформував її ліричний сюжет. Ліричний герой російського поета неначе прогнозує ситуацію, змальовану французьким: предмет зображення М. Лермонтова – ще молода життєрадісна Неера, котра згодом проживе свої останні хвилини у А. Шеньє. Елегія *“К Нэере”* може розглядатися під таким кутом зору як своєрідна ретроспекція до *“Néère”*. Також не варто забувати, що аналізовані тексти прямо (А. Шеньє) чи опосередковано (М. Лермонтов) генетично пов'язані з античністю, тобто мають у своїй основі єдину літературну традицію.

Підводячи підсумки, зазначимо наступне. Твори М. Лермонтова “К Нэере” та А. Шеньє “Неера” характеризуються цілою низкою збігів на генологічному (жанр елегії) та тематичному (образ Неери, мотив її смерті, рослинна символіка тощо) рівнях. При цьому ми переконані, що ці збіги не варто кваліфікувати лише як типологічні. У світлі наведених вище хронологічних фактів наважимося припустити наявність контактного зв'язку між розглянутими текстами і стверджувати, що французька елегія стала імпульсом до написання російської. Окрім того, обидва твори виявляють генетичну спорідненість через античну, насамперед римську, елегію. Звісно, такі висновки можуть бути лише гіпотетичними і потребують глибшого обґрунтування, а тому актуалізована нашою розвідкою проблема потребує подальшого вдумливого і кропіткого вивчення.

Література

1. Валерий Катулл, Альбий Тибулл, Секст Проперций / Валерий Катулл, Альбий Тибулл, Секст Проперций ; [пер. с лат. ; предисл. и ред. переводов Ф. Петровского ; под общ. ред. С. Анга, М. Грабарь-Пассек, Ф. Петровского, А. Тахо-Годи, С. Шервинского]. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1963. – 511 с.
2. Вацуро В. Лермонтов и Андре Шенье : к интерпретации одного стихотворения / В. Вацуро // О Лермонтове : работы разных лет. – М. : Новое издательство, 2008. – С. 283–296.
3. Вольперт Л. Лермонтов и литература Франции [Электронный ресурс] / Л. Вольперт. – 3-е изд., испр. и доп. – Тарту, 2010. – Режим доступа : http://www.ruthenia.ru/volpert/Volpert_2010.pdf.
4. Гинзбург Л. К анализу стихотворения Лермонтова “Смерть поэта”. Кого подозревает Лермонтов под словами : “певец неведомый, но милый” : опыт построения новой гипотезы / Л. Гинзбург // Slavia. – 1930. – Roč. 9. – Seš. 1.– S. 85–102.
5. Демиденко Е. “Мчись же быстрее, летучее время...” : образ времени в поэзии Лермонтова / Е. Демиденко // Литература. – 2005. – 16–31 июля (№ 14). – С. 40–45.
6. Квинт Гораций Флакк. Твори / Квинт Гораций Флакк ; [пер. з лат., передм. та прим. А. Содомора]. – К. : Дніпро, 1982. – 254 с.
7. Краковъ А. Лермонтовъ и античность / А. Краковъ // Сборник Харьковского историко-филологического общества.– Т. 21. – Х. : Типография “Печатное дело”, 1914. – С. 792–815.
8. Лермонтовская энциклопедия [Электронный ресурс] / [гл. ред. В. Мануйлов ; редкол. : И. Андроников, В. Базанов, А. Бушмин, В. Вацуро, В. Жданов, М. Храпченко]. – М. : Советская энциклопедия, 1981. – 746 с. – Режим доступа : <http://feb-web.ru/feb/lermenc/lre-abc/lre/lre-2105.htm>.
9. Лермонтов М. Полное собрание стихотворений : [в 2-х т.] / М. Лермонтов ; [сост., подг. текста и примеч. Э. Найдича]. – Л. : Советский писатель, 1989. – Т. 1 : стихотворения и драмы. – 688 с.
10. Маркова М. Троянда у творчості Олександра Пушкіна : динаміка символічних сенсів / М. Маркова // Актуальні проблеми слов'янської філології : [міжвузівський збірник наукових статей]. – К. : Освіта України, 2008. – Вип. 19 : лінгвістика і літературознавство. – С. 98–104.
11. Маркова М. Функціональність романтичного символу троянди у поезії Семюеля Тейлора Колриджа / М. Маркова // Наукова молодь : інноваційні процеси в освіті і науці : [збірник тез II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. 20–26 лютого 2012 року]. – Луганськ : Глобус, 2012. – С. 110–112.
12. Пяткова Н. Мотивы 5-й элегии II книги Проперция в раннем творчестве Лермонтова (на примере стихотворения “К*** (Не ты, но судьба виновата была...)”) / Н. Пяткова // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 323 (июнь). – С. 49–51.
13. Энциклопедия символов / [сост. В. Рошаль]. – М. : АСТ ; СПб. : Сова, 2005. – 1007 с.

14. Chénier A. Néère [Electronic resource] / A. Chénier. – Mode of access : http://allpoetry.com/poem/8492273-Neere-by-Andre_Marie_de_Chenier_

Анотація

Стаття присвячена інтерпретації елегії Михайла Лермонтова “К Нэере” під кутом зору її генетико-контактних та типологічних зв’язків. Автор припускає, що імпульсом до написання твору стало знайомство російського романтика з поезією французького митця Андре Шеньє “Néère” та виявляє у текстах низку збігів на різних рівнях художньої цілісності.

Ключові слова: Андре Шеньє, античність, генетико-контактні зв’язки, елегія, збіг, Михайло Лермонтов, мотив, Неера, образ, символ.

Аннотация

Статья посвящена интерпретации элегии Михаила Лермонтова “К Нэере” под углом зрения ее генетико-контактных и типологических связей. Автор предполагает, что импульсом к написанию произведения стало знакомство русского романтика с поэзией французского писателя Андре Шенье “Néère” и обнаруживает в текстах ряд совпадений на разных уровнях художественной целостности.

Ключевые слова: Андре Шенье, античность, генетико-контактные связи, совпадение, Михаил Лермонтов, мотив, Неэра, образ, символ, элегия.

Summary

The article is devoted to the interpretation of Mikhail Lermontov’s elegy “К Нэере” from the perspective of its genetic-pin and typological relationships. The author suggests that the poetry of the French artist Andre Chenier “Néère” became an impulse for the Russian romanticist’s work and finds a number of matches at various levels of the artistic integrity of the texts.

Keywords: Andre Chenier, antiquity, coincidence, genetic-pin connectivities, elegy, image, Mikhail Lermontov, motive, Neere, symbol.